

УДК (100) «20»:332.135:620.9

Мальований О.О.

Енергетична складова в інтеграційних процесах пострадянського простору на початку XXI ст.

Проаналізовано місце енергетичний фактору в інтеграційних процесах на пострадянському просторі на початку XXI століття. Досліджено ступінь впливу енергетичної кон'юнктури на загальну динаміку інтеграційних процесів регіону. Виявлено ключові етапи становлення енергетичної тематики в роботі інтеграційних утворень СНД, ГУУАМ (ГУАМ), ЄврАзЕС.

Ключові слова: інтеграція, енергетичний фактор, альтернативні інтеграційні утворення, газові війни.

Енергетика і регіональна економічна інтеграція є основними питаннями міждержавних відносин пострадянського регіону. Інтеграційні вектори України європейського, чи євразійського спрямування потребують вирішення цілого комплексу енергетичних питань. Це пояснюється ситуацією в інтеграційній сфері міжнародних відносин, і енергетичній зокрема, що склалася на уламках СРСР за останні двадцять років. Колись єдиний паливно-енергетичний комплекс СРСР впродовж 1990–х рр. був фрагментований відповідно до потреб кожної незалежної держави. Відповідно цей процес знайшов своє віддзеркалення на пострадянському просторі через створення і оформлення СНД. Основними напрямками діяльності СНД в енергетичній сфері стало регулювання питань пов'язаних з функціонування ядерної енергетики (угоди 1992 і 1997 рр.) [21, с.7], а також транзиту нафтогазової сировини (угоди 1995 і 1996 рр.) [22, с.20]. Другий напрямок був активізований першими енергетичними конфліктами в 1992–1994 рр. на пострадянському просторі між Росією і Естонією, а також Росією і Україною. Робота структур СНД в енергетичному напрямку у 1990–ті рр. не принесла бажаного результату, а саме створення спільного енергетичного простору, який би відповідав інтересам усіх зацікавлених країн регіону. На фоні поглиблення наприкінці 1990–х рр. економічних кризових явищ, а також різної позиції країн-учасниць, СНД остаточно втратило потенціал у вирішенні інтеграційних проблем як енергетичного характеру, так і інших питань в цілому.

Аморфність СНД підштовхнула низку пострадянських країн до пошуку виходу з інтеграційного кута в акцентуванні на економічній інтеграції поза межами інституцій СНД. Тому на поч. 2000–х рр. було ініційовано економічне інтеграційне зближення. Ініціаторами виступила Росія, запропонувавши на основі Митного союзу Росії, Білорусії, Казахстану і Киргизстану (утворений в 1995 р.) утворити економічне співтовариство для ефективного втілення процесу остаточного формування Митного союзу і Єдиного економічного простору. Угодою від 10 жовтня 2000 р. така організація була заснована під назвою «Євразійське економічне співтовариство» (ЄврАзЕС). Паралельно в 2000 р. продовжився процес кооперації в енергетичній сфері СНД укладання угоди про транзит електроенергії від 25 січня 2000 р. [18], яка за своїм змістом повторювала основні принципи раніше укладених договорів по транзиту природного газу, нафти і нафтопродуктів в 1995 і 1996 рр.

Окрім внесення змін до договору про співпрацю в атомній сфері від 1997 р. документом, прийнятим в 2003 р. [10] у період з 2000–го по 2005–й рр. активність договірних процесів СНД в енергетичній сфері не простежується.

Натомість, в межах ЄврАзЕС було прийнято в лютому 2003 р. досить промовистий документ за назвою «Основні енергетичної політики держав-членів Євразійського економічного співтовариства», що визначав енергетичні інтеграційні акценти. Основними напрямками кооперації в енергетичній сфері було обрано: забезпечення енергетичної безпеки держав ЄврАзЕС; створення спільного електроенергетичного ринку держав

ЄврАзЕС; формування спільного ринку нафти і газу держав ЄврАзЕС; формування спільного ринку вугілля держав ЄврАзЕС [6]. Таким чином, ідея створення спільного електроенергетичного ринку (СЕЕР) була вперше озвучена саме в межах діяльності ЄврАзЕС, лише потім в 2005 р. ця теза буде озвучена на рівні СНД.

З сер. 2000–х рр. розпочинається новий етап енергетичної кооперації СНД. Така активізація, на нашу думку, пояснюється рядом причин. По-перше, економіка Російської Федерації, як системо-утворюючої складової СНД з початку 2000–х рр. отримала імпульс у зв'язку із зростанням доходів від продажу енергоносіїв в умовах збільшення ціни на останні, що розпочалося в 2003–2004 рр. По-друге Європейський Союз, як можлива альтернативна інтеграційна модель для регіону, активізує роботу в напрямку створення спільного енергетичного простору, що знайшло своє відображення в заснуванні в 2005 р. Європейського енергетичного співтовариства. І нарешті, зовнішньополітичний дрейф ряду пострадянських країн (Грузія в 2003 р. і Україна в 2004 р.) від Росії внаслідок змін урядів зумовив активізацію російської зовнішньоекономічної політики в межах СНД.

На думку російського дослідника проблем енергетичної інтеграції СНД Т.А. Аджиєва, саме на 2005 р. енергетичний потенціал країн СНД надає достатню матеріальну базу для реальних інтеграційних процесів [1, с.67]. Під СНД, дослідник має на увазі Росію, на території якої знаходиться майже 50 % розвіданих запасів сировини; виявлені запаси нафти (включаючи газовий конденсат) і природного газу складають 84 % усіх доведених запасів країн СНД, вугілля – 68 %. Однак Росія в 2005 р. зробила своєрідну «перестраховку», включивши ЄврАзес в комплекс засобів реалізації енергетичної політики на пострадянському просторі. Так, в 2005 р. з'являється документ під назвою «Угода про спільну розробку паливно-енергетичного балансу держав-членів Євразійського економічного співтовариства» [16].

Першим кроком в активізації енергетичної інтеграції СНД на новому етапі була ініціатива щодо розробки концепції формування спільного електроенергетичного ринку (СЕЕР), що зайшла своє відображення в однойменному документі від 25 листопада 2005 р. Документ був покликаний пришвидшити енергетичну кооперацію за допомогою створення спільного електроенергетичного ринку країн-учасниць. Вказане утворення мало ґрунтуватися на таких головних принципах: єдність норм і правил функціонування технологічної інфраструктури (систем передачі електроенергії та оперативного-диспетчерського керування) держав-учасниць СНД; поетапна лібералізація економічної діяльності у сфері електроенергетики та впровадження ринкових відносин і конкуренції; невтручання суб'єктів ринку в питання внутрішнього управління електроенергетичними системами інших держав; забезпечення системними операторами балансу виробництва, постачання і споживання електроенергії та потужності в національних електроенергетичних системах; формування суб'єктів СЕЕР СНД на території держав-учасниць СНД; дотримання балансу економічних інтересів виробників і споживачів електричної енергії; забезпечення захисту інтересів суб'єктів СЕЕР СНД і споживачів; забезпечення виконання зобов'язань суб'єктами СЕЕР СНД; забезпечення права вибору споживачами електроенергії своїх постачальників [12]. Принципи концепції вказують не лише на бажання оптимізувати діяльність електроенергетичних комплексів країн-підписантів відповідно до європейського досвіду, а й на фактичне об'єднання електроенергетичних потужностей країн СНД.

Газове питання між основними суб'єктами об'єднання Україною і Росією дуже гостро постало на межі 2005–2006 рр. В 2004 р. внаслідок реалізації складної схеми України вдалося в повній мірі розрахуватися з газовими боргами, цьому сприяли поступки «Газпрому», які мали в майбутньому компенсуватися політичними поступками з боку українського уряду [5, с.80]. Події «Помаранчевої революції» унеможливили такий сценарій, тому виникло питання доцільності постачання колишньої союзної держави природним газом на пільгових умовах. Наступні проблеми з постачанням природним газом України в повному обсязі показало неспроможність нормативної бази СНД вплинути на рішення учасниць, адже дії конфліктних сторін порушували положення Угоди про транзит природного газу СНД від 1995 р. [22]. Своєрідною реакцією на

демарш Росії стала активізація Україною інтеграційного процесу в межах ГУАМу (в 2005 р. організацію лишив Узбекистан) Головним моментом процесу став Київський саміт в травні 2006 р. На саміті було прийнято ряд важливих рішень для організації. Президенти Грузії, Азербайджану, України та Молдови підписали декларацію про створення «Організації за демократію і розвиток – ГУАМ» із розміщенням секретаріату в Києві. Члени ГУАМ домовилися про створення паливно–енергетичної ради для координації дій з питань енергетичної політики і безпеки. У ході саміту президент України заявив, що учасники ГУАМ мають намір вирішувати свої локальні завдання, якими не займається СНД «в силу глобальності Співдружності» [4].

Протистояння ключових країн–учасниць СНД в енергетичній сфері заморозило співпрацю не лише в україно–російському енергетичному полі. Окрім України газова криза охопила також відносини Росії з Білорусією. По суті газові війни 2005–2006 рр. з Україною і 2006–2007 рр. з Білорусією активізували як ніколи питання налагодження механізму енергетичної безпеки не лише на пострадянському просторі. Особливо чутливою реакцією на ці події з'явилася в європейських країнах, які опосередковано були втягнуті в цей конфлікт. Це активізувало вироблення спільної енергетичної політики в рамках ЄС.

Співпраця на енергетичній площині між країнами СНД відновилася із зміною політичної ситуації в Україні із призначенням на посаду прем'єр–міністра більш лояльного до пострадянського вектору інтеграції В.Ф. Янукович. Як наслідок, 25 травня 2007 р. в Ялті було укладено угоду про формування спільного електроенергетичного ринку СНД, в якому були відзеркалені основні положення однойменної угоди СНД від 2005 р. [19].

З укладанням цієї угоди в межах СНД стартує процес укладення профільних документів, що знайшло своє відображення в серії угод і рішень 2007–2009 рр.: документи СНД в сфері енергетики, що були покликані розробити функціональні основи СЕЕРу. Першим з цієї серії став прийнятий в листопаді 2007 р. «Протокол про внесення змін і доповнень до Угоди про координацію міждержавних відносин в галузі електроенергетики», укладеної в 1992 р. В протоколі розглядаються можливі механізми електроенергетичної кооперації країн–учасниць СНД, створення умов роботи спільного ринку в цій сфері [9]. Разом з протоколом було укладено угоду про гармонізацію митних процедур при переміщенні електричної енергії через митні кордони з відповідними положеннями [15].

Потрібно зазначити, що цей результат енергетичної співпраці саме в межах СНД набули неоднозначного характеру. Головною причиною такої оцінки є, на думку російського дослідника В. П. Воробйова, так звана «особлива позиція окремих країн СНД», яку вони займали ще з самого початку існування СНД [2, с. 106]. При підписанні домовленостей, особливо на енергетичну тематику, деякі країни (Україна, Молдова, Грузія, Азербайджан) часто займали специфічну позицію. Це по–суті, нівелювало інтеграційний імпульс, що розчинявся в переліку застережень з якими підписувала угоди та чи інша країна

Значне підвищення цін на енергоносії в 2008 р. та потреба продовження кооперації в даній сфері в межах СНД зумовили появу наприкінці 2008 р. рішення Ради голів держав СНД про визначення співпраці в галузі енергетики ключовою сферою взаємодії держав–учасниць СНД в 2009 р. [14]. Таке «визначальне» рішення було затверджене «третьою газовою війною» на пострадянському просторі між Росією і Україною на рубежі 2008–2009 рр. Вирішення конфлікту між Росією і Україною в січні 2009 р. поставило не лише багато питань внутрішнього значення, а й черговий раз вказало на передусім політичний характер енергетичного фактору – енергетика остаточно стала методом реалізації зовнішньополітичних цілей Росії. Головною енергетичною проблематикою діяльності СНД в 2009 р. в стало питання продовження реалізації ідеї СЕЕРу. Газова ж проблематика була табуована, хоча логічність першочерговості даної сфери в енергетичних відносинах СНД виходить із заголовків перших шпальт газет того часу. Це, в свою чергу, ще раз підтвердило аморфний характер СНД і відсутність зв'язку його роботи з реальним станом речей. Хоча активність на папері все ж була. Так, в листопаді 2009 р. було прийнято два документи – «Угода про співробітництво

держав–учасниць Співдружності Незалежних Держав у галузі експлуатації міждержавних ліній електропередачі національних електроенергетичних систем» і «Рішення про Концепцію співпраці держав–учасників СНД у сфері енергетики». Якщо перший документ вписувався в концепцію формування СЕЕР [17], то інший був присвячений загально–енергетичній тематикі і визначав основні принципи співпраці в основних енергетичних підрозділах [11]. Особливістю даного рішення було те, що уряд України фактично саботував його, прийнявши документ із застереженнями до позицій, що мали фундаментальний характер для втілення концепції.

Новий етап у спробі налагодження енергетичного співробітництва на теренах пострадянського простору пов'язаний з обранням на посаду президента України в 2010 р. В. Ф. Януковича. Його передвборча програма свідчила про бажання змінити градус напруженості між двома країнами, що неодноразово підвищувався за останні п'ять років. Найповніше втілення цього курсу знайшло в так званих «Харківських Угодах», укладених в квітні 2010 р. Ці угоди мали певний ефект «розморожування» відносин між двома країнами, одним з результатів якого стала активізація обговорення енергетичного питання в межах СНД. Так, вже в травні цього 2010 р. було прийняте Рішення про План першочергових заходів щодо реалізації Концепції співпраці держав–учасників СНД у сфері енергетики і одночасно протоколу про етапи формування спільного електроенергетичного ринку держав – учасниць СНД [13, с. 8]. Підписання цих документів в черговий раз показали що реальні міжнародні проблеми енергетичного характеру вирішуються на просторах колишнього СНД в двосторонньому порядку і мають чисто політичне підґрунтя. В свою чергу, договірна база СНД в справі енергетики вже стала простим віддзеркаленням як характеру так і інтенсивності цих, знову ж таки двосторонніх відносин.

Таким чином від розпаду СРСР в 1991 р. до дефолту в Росії, енергетична співпраця на пострадянському просторі проходила по двом напрямкам. Перша лінія співпраці була покликана зберегти працездатність паливно–енергетичних комплексів кожної країни в умовах розриву господарських зв'язків. Друга лінія енергетичної взаємодії в межах СНД сформувалася на фоні питань постачання і транзитів енергоносіїв на пострадянському просторі. Слабкість економічного стану країн на даному етапі завадили повноцінному втіленню цих положень.

Падіння довіри пострадянських країн до організації як інструменту вирішення міждержавних питань, особливо енергетичних, спричиняють процес формування на початку 2000–х рр. паралельних і альтернативних СНД інтеграційних об'єднань ЕврАзЕС і ГУАМ. Як наслідок енергетична проблематика вирішується поза роботою структур СНД, або в режимі двосторонніх державних відносин. З середини 2000–х рр. формальна робота СНД в енергетичній сфері зосереджується навколо питань формування Спільного електроенергетичного ринку (СЕЕР), що був покликаний стати першою ланкою більш масштабного проекту формування спільного енергетичного простору. Така масштабна ціль залишилася на папері, тому що енергетичний інтеграційний процес в др. пол. 2000–х рр. на пострадянському просторі прописувався на фоні реалій газових війн між країнами–учасницями і прийняття деякими з них під час укладення угод в рамках СНД «особливих позицій». Це в свою чергу, зводило нанівець інтеграційний імпульс в особливо чутливій, енергетичній сфері. Невдачі в інтеграційному будівництві не лише СНД, а й інших паралельних і альтернативних проектах на пострадянському просторі можна пояснити відсутністю високого рівня економічного розвитку країн учасниць і політичного консенсусу між ними. Для досягнення такого рівня пострадянським країнам доведеться пройти досить довгий шлях внутрішнього реформування і побудови системи взаємовигідних відносин. Це потрібно для досягнення «інтеграційної зрілості», особливо в енергетичній сфері.

Список використаних джерел

1. Аджиев, Тамирлан Абдулбарисович Энергетический фактор в международных отношениях стран СНГ: диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.04/ Т.А. Аджиев. – Москва, 2005 179 с.

2. Воробьев, Вячеслав Петрович Интеграционное взаимодействие стран СНГ в контексте реформирования содружества: политологический анализ: диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.04/ Вячеслав Петрович Воробьев. – Москва, 2007. – 209 с.
3. Годин Ю. Почему не интегрируется СНГ? // Юрий Годин // Международная энергетика. –2008. –№4. – С. 64–66
4. Коммюнике Саммита ГУАМ, 23 мая 2006 года[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/yxJ4z> 23 липня 2011
5. Либман Александр В мечтах о Европе/ А. Либман // Международная энергетика. –2005. –№3. – С. 78–81
6. Основы энергетической политики государств–членов Евразийского экономического сообщества от 28 февраля 2003 г. № 103[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/n8n9d> 23 липня 2011
7. Перспективный план розвитку співробітництва держав–учасниць Співдружності Незалежних Держав в мирному використанні атомної енергії, підвищенні безпеки ядерних установок» 1997[Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://goo.gl/HIIWY> 23 липня 2011
8. Протокол об этапах формирования общего электроэнергетического рынка государств – участников СНГ 21 мая 2010 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа: <http://goo.gl/Xn2gz> 23 липня 2011
9. Протокол про внесення змін і доповнень до Угоди про координацію міждержавних відносин в галузі електроенергетики укладеної в 1992 році. Листопад 2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/orF88> 23 липня 2011
10. Решение о внесении изменений в Решение Совета глав правительств СНГ от 17 января 1997 года о Перспективном плане развития сотрудничества государств – участников Содружества Независимых Государств в мирном использовании атомной энергии, повышении безопасности ядерных установок 2003[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/Vvy1t> 23 липня 2011
11. Решение о Концепции сотрудничества государств – участников СНГ в сфере энергетики от 20 ноября 2009 года город Ялта[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/gg4Wd> 23 липня 2011
12. Решение о Концепции формирования общего электроэнергетического рынка государств – участников Содружества Независимых Государств от 25 ноября 2005[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/QiBaX> 23 липня 2011
13. Решение о Плане первоочередных мероприятий по реализации Концепции сотрудничества государств – участников СНГ в сфере энергетики от 21 мая 2010 года[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/eNF9v> 23 липня 2011
14. Решение об определении сотрудничества в области энергетики ключевой сферой взаимодействия государств – участников СНГ в 2009 году. 10 октября 2008[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/Rku7H> 23 липня 2011
15. Соглашение о гармонизации таможенных процедур при перемещении электрической энергии через таможенные границы государств – участников Содружества Независимых Государств ноябрь 2007[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/v0iX3> 23 липня 2011
16. Соглашение о совместной разработке топливно–энергетического баланса государств–членов Евразийского экономического сообщества от 27 сентября 2005 года[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/nLxWp> 23 липня 2011
17. Соглашение о сотрудничестве государств – участников Содружества Независимых Государств в области эксплуатации межгосударственных линий электропередачи национальных электроэнергетических систем ноябрь 2009[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/pb8KC> 23 липня 2011
18. Соглашение о транзите электрической энергии и мощности государств – участников содружества независимых государств 2000[Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://goo.gl/EMyAo> 23 липня 2011
19. Соглашение о формировании общего электроэнергетического рынка государств – участников Содружества Независимых Государств 25 травня мая 2007[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://goo.gl/x0Com> 23 липня 2011

20. Соглашение о проведении согласованной политики в областитранзита нефти и нефтепродуктов по магистральным трубопроводам квітня 1996[Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://goo.gl/TrJLC> 23 липня 2011
21. Угода про основні принципи співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії 26 червня 1992 [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <http://goo.gl/QY44d> 23 липня 2011
22. Угода про проведення узгодженої політики в сфері транзиту природного газу». 3 листопада 1995[Электронный ресурс].–Режим доступа: <http://goo.gl/RpbUX> 23 липня 2011

Малёваный А.А. Энергетическая составляющая в интеграционных процессах на постсоветском пространстве в начале XXI века

Проанализировано место энергетического фактора в интеграционных процессах на постсоветском пространстве в начале XXI века. Исследована степень влияния энергетической конъюнктуры на общую динамику интеграционных процессов региона. Выявлены ключевые этапы становления энергетической тематики в работе интеграционных образований СНГ, ГУУАМ (ГУАМ), ЕврАзЭС.

Ключевые слова: интеграция, энергетический фактор, альтернативные интеграционные образования, газовые войны.

Malévanýj, O.O. Energy component in the integration processes of post-Soviet space at the beginning of the XXI century

Analyzed the energy factor in the integration processes in the former Soviet Union at the beginning of the XXI century. Investigated the impact of the energy situation in the overall dynamics of integration processes in the region. Revealed the key stages of the energy issues in the integration structures of the CIS, GUUAM (GUAM), Eurasian Economic Community

Key words: integration, energy factor, alternative integration formation, gas war.